

УДК 1 (091)

О. В. Павловськакандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ДЖ. Г. СОБЕЛ: ТЕЇЗМ І ЛОГІКА

Як прикладний аспект сучасної філософської логіки особливої популярності останнім часом набуває тема логічного аналізу теологічної проблематики. Якщо в межах західної філософії взаємозв'язок логіки й теології давно не є проблематичним, то на теренах вітчизняної філософської думки до можливості суворого логічного аналізу питань теології спостерігається досить помірковане ставлення. Це явище визначає обмеженість сучасної вітчизняної дослідницької програми щодо логічного аналізу теологічної проблематики. Окремі питання цієї царини розглядаються в працях В.І. Гусева, К.К. Жоля, А.Т. Ішмуратова, А.Є. Конверського, В.Д. Тітова та ін. Натомість результатом сучасних західних досліджень цього напрямку є доволі висока періодичність появи нових книг у цій галузі.

Однією з таких книг є робота канадсько-американського філософа та логіка Джордана Говарда Собела (Jordan Howard Sobel), який став особливо відомий після виходу його славетної роботи «Логіка і теїзм: аргументи за та проти віри у Бога» у 2004 році. Загальному огляду цієї та інших робіт Дж.Г. Собела у світлі життя й наукової діяльності автора присвячена стаття.

Дж.Г. Собел народився 22 вересня 1929 року в Чикаго в родині Гертруди Бармаш і Джорджа Собела (Gertrude (Barmash) and George Sobel). Навчався у вищій школі Гайд-парк. Потім вступив до університету штату Іллінойс, де отримав кваліфікацію бакалавра (B.S.) за спеціальністю «право та фінанси». Пізніше навчався в університеті штату Айова, де отримав ступінь магістра (M.A.) з філософії. У 1961 році в університеті Мічигана отримав докторський ступінь із філософії. Захистив дисертацію на тему «Що якби всі зробили це?». Дисертація постала тією дослідницькою роботою, яка визначила сферу його наукового інтересу, який філософ був відданий протягом усього життя. Це сфера моралі, етики, проблем соціальної координативності та їх логічного обґрунтування.

У 1960 році розпочалася викладацька діяльність Дж.Г. Собела, якої він не припиняв аж до року своєї смерті, коли важко захворів. Після захисту дисертації науковець деякий час працював в університеті Принстон як інструктор із філософії (1961–1963). Пізніше – помічником професора в університеті Масачусетс. У 1969 році отримав звання доцента в університеті Торонто, а в 1976 – звання професора. У цьому університеті Дж.Г. Собел працював до своєї відставки у 1995 році. Утім викладацька діяльність Говарда Собела не обмежувалась виключно університетом Торонто. Він був частим і бажаним гостем багатьох інших вишів. Так, як запрошений професор протягом 1986–2003 років він читав курси та відвідував щорічні семінари в коледжах та університетах Канади, США і Швеції. На знак визнання його заслуг у 2003 році науковець удостоєний звання почесного доктора Університету Упсала (Швеція).

Серед студентства професор Дж.Г. Собел заробив особливу популярність і пошану не тільки завдяки цікавій та актуальній тематиці своїх курсів, а й через виключно йому притаманну специфіку їх викладу. Його учні неодноразово зазначали, що особливістю його курсів завжди була демонстрація суворої думки й застосування сучасних формально-логічних методів в аналізі питань етики та релігії.

Хоча офіційно професор пішов у відставку ще в 1995 році, втім до 2010 року продовжував читати курси як у рідному університеті Торонто, так і в багатьох інших навчальних закладах. Помер філософ 26 березня 2010 року через раптові ускладнення важкої хвороби.

Сфера професійних інтересів філософа була доволі широкою, вона простягалася від етики до філософії релігії й те-

орії прийняття рішень. Поряд із цим провідною предметною сферою його досліджень завжди залишалась філософія релігії. Величезну увагу він приділяв саме методам дослідження, серед яких особливе значення мали формально-логічні методи. Його учні згадують, що тоді як багато нетеїстичних філософів заперечують філософію релігії як марну витрату часу, професор Дж.Г. Собел не міг навіть зрозуміти, як можна «звільнити» філософію релігії тільки за те, що філософська аргументація не здатна виправдати віру в Бога.

Отже, вже перша ґрунтовна наукова робота Дж.Г. Собела – його дисертаційне дослідження – визначила той науковий шлях, якому автор був відданий протягом усього життя. У цій роботі він наслідував і розвивав погляди свого сучасника Маркуса Джорджа Сінгера (Marcus George Singer) (1926–2016), які філософ виклав у книзі «Максима в етиці – есе з логіки етики, з елементами системи моральної філософії» («Generalization in Ethics – An essay in the Logic of Ethics, with the Rudiments of a System of Moral Philosophy»). У своїй роботі автор розвиває ідеї моральної філософії, підґрунтям для якої є категоричний імператив Імануїла Канта. Пізніше ця система М.Дж. Сінгера стала відомою під назвою «аргумент узагальнення» («generalization argument»). «Аргумент узагальнення» – це моральний принцип, який стверджує: «Якщо результати певної дії, яку здійснюють усі, є небажаними, то ніхто не має право виконувати цю дію. І навпаки, якщо результати певної дії, яку здійснюють усі, не є небажаними, то кожний має право виконувати цю дію» [1]. Книга «Максима в етиці» самим автором була зарахована до рангу робіт із логіки. Адже, поставивши перед собою «високу мету» – «закласти основу для раціональної та нормативної етики» [2, с. 5], автор одну з провідних цілей роботи вбачає в аналізі питання валідності аргументу певного типу – універсального морального аргументу. Цей аргумент є основою завжди актуального питання в етиці: «Що сталося б, якщо всі зробили б це?» А також відповіді на нього: «Якщо всі зробили б це й наслідки цього були б жахливими, тоді ти ніколи не повинен цього робити». М.Дж. Сінгер зазначив, що такого роду міркування іноді називають «аргумент від універсалізації», натомість він назвав цей аргумент «аргумент узагальнення» [2, с. 5].

Саме аргумент узагальнення став основним предметом дисертаційного дослідження Говарда Собела. Пізніше, у 1965 році, він присвятив аналізу цього аргументу окрему статтю під однойменною назвою «Аргументи узагальнення» («Generalization Arguments»), у межах якої автор поставив за мету «розробити кілька логічних обґрунтувань, які мають вирішальне значення для розуміння аргументу узагальнення» [3, с. 1].

Крім зазначеної проблематики, Дж.Г. Собел активно займався розробкою проблем теорії прийняття рішень, логіки гіпотези, аналізом етичних теорій і метаетики. Результатом його роботи над теорією прийняття рішень і теорією ігор постала власна версія причинної теорії прийняття рішень. У 1990-х роках Дж.Г. Собел активно працював над питанням застосування зворотної індукції (доведення від n до $n-1$) як методу вирішення завдань вибору.

Сферою особливого інтересу Дж.Г. Собела завжди була логіка та логічні методи. З одного боку, інтерес до логіки був зумовлений постійним тяжінням до раціоналізації релігії та етики, з іншого – це був результат його зацікавленості природою логічного, про що свідчить його надзвичайна увага до логічних парадоксів.

Дж.Г. Собел є автором більше ніж 100 публікацій із філософії, у тому числі 4 книг. А значна кількість неопублі-

кованих праць, які були викладені на персональному сайті науковця, засвідчують, що філософ не полишав наукову роботу до останніх років свого життя.

Книга «Приймаючи ризики: есе щодо раціонального вибору» 1994 р. ("Taking Chances: Essays on Rational Choice") – значний вклад у розвиток концепції причинного підходу до прийняття рішень (causal decision theory). Це підхід у теорії прийняття рішень, у межах якого стверджується, що очікувана корисність дій повинна бути оцінена з погляду її потенційних причинних наслідків. У роботі автор досліджує ідею Байєса про те, що раціональні дії збільшують вірогідність очікуваного результату. Аналізує парадокси Н'юкама, Алле та дилему ув'язненого. Дослідження Дж.Г. Собела – це вагомий внесок у філософське осмислення теорії прийняття рішень [5]. Проблема раціонального вибору та його детермінант є однією з провідних тем другої великої роботи Дж.Г. Собела – «Загадки для волі» 1998 р. ("Puzzles for the Will: Fatalism, Newcomb and Samarra, Determinism and Omniscience"). Значну частину роботи автор присвятив аналізу проблеми свободи волі та її значення в системі раціонального вибору [6].

«Логіка й теїзм: аргументи за та проти віри у Бога» 2004 р. ("Logic and Theism: Arguments for and against Beliefs in God") – найпопулярніша робота Дж.Г. Собела. Книга присвячена аналізу однієї з основних теологічних проблем – проблемі доказів буття Бога. Основною метою цього дослідження є виявлення можливостей логічного аналізу цієї проблеми. Головний інтерес автора сконцентрований не на змістових положеннях теологічних питань, а на аналізі визначень понять і логічних структур доведень. Дж.Г. Собел аналізує велику кількість різноманітних аргументів існування Бога. Онтологічному аргументу присвячена найбільша частина роботи. Автор здійснює логічний аналіз різних видів онтологічного аргументу, запропонованих філософами й теологами: онтологічний аргумент Р. Декарта, А. Кентерберійського, Б. Спінози, Ч. Хартшорна, А. Плантінгі, К. Гюделя. Дві частини роботи присвячені аналізу різних видів космологічного аргументу, запропонованих Т. Аквінським, Д. Юмом і Г. Ляйбніцем. Окрема частина розкриває критику Д. Юмом аргументу від дива. Книга також містить дві частини, присвячені аналізу природи Бога. Досліджується поняття всемогутності в його відношенні з іншими божественними атрибутами. Значна частина книги присвячена ґрунтовному дослідженню проблеми зла – «очевидна проблема зла», «логічна проблема зла». Дослідження цих питань здійснюється автором з активним залученням методів сучасної логічної теорії. Логічний аналіз онтологічного аргументу Р. Декарта й А. Кентерберійського, а також космологічного аргументу Т. Аквінського здійснюється засобами першопорядкової логіки предикатів. В аналізі онтологічного аргументу Спінози автор використовує теорію дескрипцій Б. Рассела, онтологічний аргумент Ч. Хартшорна, А. Плантінгі та К. Гюделя досліджується засобами сучасної модальної логіки. Модальна логіка також використовується як метод аналізу космологічного аргументу; аргументу від зла; дослідження основних божественних атрибутів: усемогутності, всезнання та свободи. Логіко-математичний метод байєсівської оцінки використовується для аналізу телеологічного аргументу і проблеми зла. Остання частина книги «Практичні аргументи за та проти теїстичної віри» присвячена аналізу різноманітних доведень віри в існування Бога, які визначаються практичною необхідністю. Як завершальна тема книги, ця частина розкриває ставлення автора до проблеми доказів існування Бога та місця і значення методів логіки в аналізі цієї проблеми. Засобами логіко-математичного аналізу автор розкриває недоліки аргументів, а отже, їх неспроможність довести існування Бога. Тому на завершення він переходить до аналізу віри в існування Бога, яка визначається своїм практичним значенням [4].

Книга «Стіни та сховища: природна наука моралі (етика доброчесності за Девідом Юмом)» 2009 р. ("Walls and Vaults: A Natural Science of Morals (Virtue Ethics According to David Hume)") засвідчує перехід Дж.Г. Собела до етапу

ґрунтовних досліджень у межах моральної філософії. Аналіз філософського спадку Д. Юма доповнюється власними розмірковуваннями автора в галузі моралі та етики, які в притаманній Дж.Г. Собелу манері тісно переплетені із суворою логічною аргументацією, у межах якої застосовуються методи сучасних формальних логік, теорія прийняття рішень і теорія ігор.

Загалом аналіз системи поглядів Д. Юма можна зарахувати до окремого дослідницького проекту Дж.Г. Собела, у межах якого вийшла друком низка цікавих статей. Разом із роботою над Д. Юмом філософ цікавився ідеями ще трьох знакових фігур у філософії моралі, а саме: Платона, Арістотеля та І. Канта. Результатом плідної праці стали невеличкі роботи, які були розміщені на його персональному сайті: «Відсутність світла – Сократ і Платон про справедливість» ("No light Matter – Socrates and Plato on Justice"), «Цілі та засоби – Арістотель про щастя й добродійність» ("Ends and Means – Aristotle on Happiness and Virtue"), «Таємниця слави – філософія моралі Іммануїла Канта» ("The Mystery of the Glory – Immanuel Kant's Philosophy of Morals").

Позаяк ім'я Дж.Г. Собела є найбільш впізнаваним як автора книги «Логіка й теїзм: аргументи за та проти віри у Бога», ця книга є вагомим внеском у розвиток сучасної філософії релігії, яка відрізняється професійним застосуванням сучасних формально-логічних методів аналізу. Західними філософами ця робота оцінена як найкращий варіант захисту атеїзму після роботи Дж.Л. Маке (J.L. Mackie) «Чудо теїзму: аргументи за та проти існування Бога» 1982 р. ("The Miracle of Theism: Arguments for and against the Existence of God").

Пізніше в межах критики книги Дж.Г. Собела сформувався два протилежні напрями. Від самого початку ця робота викликала неабиякий резонанс і в кінцевому підсумку сприяла поділу її читачів на два табори. З одного боку, її критики висловлюються досить негативно про спрямованість філософських пошуків канадсько-американського філософа. Автора звинувачували в тому, що він плуєте поняття скептицизму й атеїзму, навіть передірали те, що він буде покараний за нешанування надприродного. Інші ж позитивно оцінюють його внесок, який насамперед стосується не певних конкретних висновків, а радше методів дослідження. Інтерес насамперед має саме те, що відбувається поєднання специфічної галузі дослідження та цілком суворих методів і демонстрації роботи цих методів. Хоча, звісно, дороговказом для філософа завжди було бажання знайти чіткі раціональні аргументи для деяких моральних інваріантів.

Загалом на основі аналізу робіт західних філософів релігії можна виокремити три варіанти «захисту атеїзму». Перший – це варіант аргументації, який просто заперечує теїстичні аргументи (не приймає їх). Другий – заперечує твердження, що атеїзм не є обґрунтованим або призводить до аморальності. Третій – спрямований довести те, що Бог не існує. Останній називають «презентація спростовуючого атеїзму» ("a presentation of disproof atheism"). У 1994 р. в Бостоні навколо ідей, які розвивалися в межах третього напрямку «захисту атеїзму», було створено Товариство спростовуючого атеїзму в Бостоні ("The Disproof Atheism Society of Boston"), яке у 2010 р. включило книгу Дж.Г. Собела «Логіка й теїзм: аргументи за та проти віри у Бога» у топ із 10 найкращих книг із спростовуючого атеїзму. Серед інших робіт, товариство відзначило книги: William Lane Craig & Quentin Smith "Theism, Atheism, and Big Bang Cosmology" (1993), Theodore Drange "Nonbelief and Evil: Two Arguments for the Nonexistence of God" (1998), Nicholas Everitt "The Nonexistence of God" (2004), Michael Martin "Atheism: A Philosophical Justification" (1990), Michael Martin & Ricki Monnier "The Impossibility of God" (2003), Michael Martin & Ricki Monnier "The Improbability of God" (2006), J.L. Schellenberg "Divine Hiddenness and Human Reason" (1993), David Ramsay Steele "Atheism Explained: From Folly to Philosophy" (2008) i Victor J. Stenger "God: The Failed Hypothesis" (2008).

Провідною метою зазначених робіт, як і головною метою Товариства спростовуючого атеїзму в Бостоні, є пошук раціонально обґрунтованих контраргументів щодо існування Бога та всебічної критики класичних і другорядних доказів існування Бога, а також викриття суперечностей у цих доказах. Відтак це Товариство, особливою сферою зацікавленості якого є насамперед логіка й аналітична філософія.

Отже, застосування логіки до аналізу різного роду філософських питань дає змогу реалізувати той підхід, який визначається більшою суворістю, точністю, послідовністю й аргументованістю. З іншого боку, логіка, що використовується у філософському аналізі, завжди отримує значний імпульс у результаті зворотної дії своїх додатків. Яскравою демонстрацією цього факту є роботи логіко-теологічного напрямку Дж.Г. Собела.

Література

1. Bunnin N. and Yu J. The Blackwell Dictionary of Western Philosophy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9781405106795_chunk_g97814051067958_ssl1-17.
2. Singer M.G. Generalization in Ethics: An Essay in the Logic of Ethics, with the Rudiments of a System of Moral Philosophy / M.G. Singer. – New York : Atheneum, 1971. – 351 p.
3. Sobel J.H. Generalization Arguments / J.H. Sobel [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1755-2567.1965.tb00565.x/epdf?r3_referer=wol&tracking_action=preview_click&show_checkout=1&purchase_referrer=onlinelibrary.wiley.com&purchase_site_license=LICENSE_DENIED_NO_CUSTOMER.
4. Sobel J.H. Logic and Theism: Arguments For and Against Beliefs in God / J.H. Sobel. – United Kingdom : Cambridge University Press, 2004. – 652 p.
5. Sobel J.H. Taking Chances: Essays on Rational Choice / J.H. Sobel. – United Kingdom : Cambridge University Press, 1994. – 376 p.
6. Sobel J.H. Walls and Vaults: A Natural Science of Morals (Virtue Ethics According to David Hume) / J.H. Sobel. – Canada : John Wiley & Sons, 2009. – 414 p.

Анотація

Павловська О. В. Дж. Г. Собел: теїзм і логіка. – Стаття.

У статті розглядаються життя й філософська діяльність канадсько-американського філософа та логіка Джордана Говарда Собела. Здійснюється огляд основних праць науковця, які заклали підвалини формування напрямку логічного аналізу проблем теології в межах філософії релігії, серед яких – «Приймаючи ризики: есе щодо раціонального вибору» (книгою автор уніс значний вклад у розвиток концепції причинного підходу до прийняття рішень); «Загадки для волі», у якій розкривається проблема раціонального вибору та його

детермінант; «Стіни і сховища: природна наука моралі (етика доброчесності за Девідом Юмом)», яка демонструє перехід Дж.Г. Собела до етапу ґрунтовних досліджень у межах моральної філософії. Особлива увага присвячена найвідомішій роботі Дж.Г. Собела «Логіка й теїзм: аргументи за та проти віри у Бога», яка демонструє можливість і результативність логічного аналізу теологічної проблематики, зокрема проблеми доведення божественного буття.

Ключові слова: логіка, теологія, логічні методи аналізу, Дж.Х. Собел, онтологічний аргумент.

Аннотация

Павловская Е. В. Дж. Г. Собел: теизм и логика. – Статья.

В статье рассматриваются жизнь и философская деятельность канадско-американского философа и логика Джордана Говарда Собела. Осуществляется обзор основных работ ученого, которые заложили основы для формирования направления логического анализа проблем теологии в рамках философии религии, среди них – «Принимая риски: эссе о рациональном выборе» (книга осуществила значительный вклад в развитие концепции причинного подхода к принятию решений); «Загадки для воли», где раскрывается проблема рационального выбора и его детерминант; «Стены и своды: естественная наука морали (этика добродетели по Дэвиду Юму)», которая демонстрирует переход Дж.Г. Собела к этапу фундаментальных исследований в рамках моральной философии. Особое внимание уделено наиболее известной работе Дж.Г. Собела «Логика и теизм: аргументы за и против веры в Бога», в которой демонстрируются возможность и результативность логического анализа теологической проблематики, в частности проблемы доказательства божественного бытия.

Ключевые слова: логика, теология, логические методы анализа, Дж.Г. Собел, онтологический аргумент.

Summary

Pavlovskaya O. V. J. H. Sobel: Logic And Theism. – Article.

The article reviews the life, and philosophical activity of the Canadian-American philosopher and logic Jordan Howard Sobel. The article overviews, at the same time, a scholar's major work, that laid the foundation for the formation of the logical analysis and theological issues direction, within the philosophy of religion. Among them are such books as: "Taking Chances: Essays on Rational Choice". This book has made a significant contribution to the concept of a causal approach to decision-making development; "Puzzles for the Will", which reveals the problem of rational choice and its determinant; "Walls and Vaults: A Natural Science of Morals (Virtue Ethics According to David Hume)", that demonstrates J.H. Sobel's transition to the stage of fundamental research, within the moral philosophy. The special attention in this article is paid for the most famous work of J.H. Sobel: "Logic and Theism: Arguments for and against Beliefs in God", that demonstrates the possibility and effectiveness of theological problems logical analyses, in particular: the problems of proving divine being.

Key words: logic, theology, logical methods of analysis, J.H. Sobel, ontological argument.